

***Nie-swój w językowym obrazie świata polskich studentów.
Refleksja językoznawcza***
***The Others in the Linguistic Picture of the World of Polish
Students: Linguistic Reflection***

ABSTRACT

RESEARCH OBJECTIVE: The aim of article is an attempt at reconstructing the images of other, foreign and enemy, fixed in the linguistic picture of the world of students.

THE PROBLEM AND RESEARCH METHODS: The research problem is placed in the context of the discussion on the cultural meanings contained in the terms: other, foreign, enemy. These concepts, as transmitters of specific content of realism, are simultaneously predestined to combine emotional and evaluating elements with this content. The article discusses the characteristics of other, foreign and enemy, which emerge from the results of a study, in which tests of free verbal associations were used to collect the data.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The argumentation began with the justification of selecting the research issues with an indication of the research assumptions of imagology as a theoretical and methodological approach to the analysis of the concept of otherness/strangeness/hostility in the context of the concept of identity. Secondly, both the research methodology applied and the criteria for classifying and describing the empirical material were discussed. The third part of the study is the analysis of the research results and the conclusions.

RESEARCH RESULTS: On the basis of the analysis, it can be claimed that the terms other, alien and enemy hide many meanings and universal contents. From the perspective of linguistic analyses, the dual nature of the concepts discussed is particularly interesting. The denotative nature, multifaceted grounded is described in the dictionaries of the Polish language, it is a concrete reference to reality. The connotative one results from the fact that the features of the analysed objects are transferred to a wide range of facts from social life, and therefore, the symbolic relationship between the objects of the external world and the ideas about them functioning in the minds of the respondents ceases to be unambiguous.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, RECOMMENDATIONS: Perceiving and experiencing the world according to the dichotomy of one's own – other/foreigner/enemy is typical for each of us. More and more frequently, however, the concepts of the other/foreigner/enemy are used for propaganda

purposes. Constituting the basis for the presentation and identification of internal or external threats, they consolidate old or activate new stereotypes, prejudices, stigmatisation, discrimination and social exclusion.

→ **KEYWORDS:** OTHER, FOREIGNER, ENEMY, ASSOCIATIVE PROFILE, STUDENTS

STRESZCZENIE

CEL NAUKOWY: Celem artykułu jest próba rekonstrukcji utrwalonych w językowym obrazie świata studentów wyobrażeń o innym, obcym i wrogu.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Problem badawczy jest głosem w dyskusji na temat znaczeń kulturowych zawartych w pojęciach: inny, obcy, wróg. Zakres semantyczny tych leksemów jest warunkowany kontekstem pojawiających się pod jego wpływem emocji oraz wynikających z nich opisów wartościujących. W artykule omówione zostały charakterystyki innego, obcego i wroga, zgromadzone z zastosowaniem psycholingwistycznego narzędzia badawczego w postaci testu swobodnych asocjacji werbalnych.

PROCES WYWODU: Wywód rozpoczęto od uzasadnienia wyboru problematyki badawczej ze wskazaniem założeń badawczych językowego obrazu świata jako teoretyczno-metodologicznego podejścia do analiz pojęcia inności/obcości/wrogości w kontekście pojęcia tożsamości. W drugiej kolejności omówiona została wykorzystana metodologia badawcza i zastosowane kryteria klasyfikacji i opisu materiału empirycznego. Trzecią część opracowania stanowi analiza wyników badań i wynikające z niej wnioski.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Przeprowadzone badanie wykazuje, że pojęcia innego, obcego i wroga zawierają treści dostrzegane i podzielane przez większość badanych. Z perspektywy analiz językoznawczych szczególnie interesująca jest dwoistość pól semantycznych budowanych wokół wskazanych wyżej leksemów. Pierwsze z nich – denotacyjne – jest dostępne i opisane z określonej liczby perspektyw w słownikach języka polskiego. Natomiast drugie – konotacyjne – w związku z tym, że jest warunkowane indywidualnymi regułami percepcji i subiektywną oceną, już nie tak jednoznacznie określa wzajemne relacje między znakami opisującymi fakty i symbole z życia wspólnoty a wyobrażeniami o nich, które utrwaliły się w świadomości językowej respondentów.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Percepcja świata według reguł podziału na swoje – inne/obce/wrogie jest właściwością człowieka. Z pewnością z tego powodu figury innego/obcego/wroga wykorzystywane są w celach propagandowych. Stanowiąc podstawę dla prezentacji i identyfikacji zagrożeń wewnętrznych lub zewnętrznych, mogą one z taką samą siłą utrwalac stereotypy i uprzedzenia zakorzenione od dawna, jak i aktywizować nowe, które będąc podstawą procesów społecznej dyskryminacji i stygmatyzacji jednostek lub grup, prowadzą do ich wykluczenia.

→ **SŁOWA KLUCZOWE:** INNY, OBCY, WRÓG, PROFIL ASOCJACYJNY, STUDENCI

Wprowadzenie

„W chwili, gdy staram się ustalić, kim jestem, już znajduję się w rękach innego” (Butler, 2011, s. 109) – refleksja ta dotyczy fundamentalnej składowej samoświadomości jednostek i grup. W tym kontekście kluczowe znaczenie ma dychotomiczna wizja świata i wspólnot zbudowana na podstawie kategorii *swojskie/nieswojskie* lub *my* kontra *oni*. Tak wyznaczone linie podziału świata są nieusuwalne zarówno w aspekcie psychologicznym, jak i społeczno-kulturowym, co ma dwa poważne następstwa dla potocznego sposobu mówienia i myślenia. Pierwsze to efekt homogeniczności, drugie – wyraźna tendencja do faworyzowania grupy własnej. W rezultacie w społeczeństwach dochodzi do zakorzenienia się ponadindywidualnych sądów i systemów wartościowania. Uzasadniają one działania podejmowane przez wspólnoty wokół postulatów o spajającej je samoidentyfikacji, w myśl których nie-swój zagraża jej bezpieczeństwu, jego gwarantem zaś jest etniczno-kulturowa homogeniczność.

Obecnie wyobrażenia o nie-swoich szczególnie przybierają na znaczeniu. Z jednej strony dychotomiczny podział świata na swojskie/nie-swojskie jako fenomen dotyczący wszystkich grup społeczno-kulturowych determinuje kompleksowy obraz rzeczywistości społecznej i jest warunkiem koniecznym dla procesów samopoznania i samoidentyfikacji (Waldenfels, 2002, s. 70), poczucia stabilności i emocjonalnego związku ze wspólnotą (Nowicka, 1990, s. 26-27). Z drugiej strony oparty na takiej polaryzacji model świata jest dla jednostek i grup poważnym wyzwaniem w zakresie otwartości na inność mierzonym wskaźnikami zainteresowania odmienną kulturą i obyczajowością.

Wychowanie we wspólnocie sprawia, że każda jednostka w poszukiwaniach akceptacji i zakorzenienia w grupie emocjonalnie kategoryzuje otaczającą ją rzeczywistość na swojską i bezpieczną oraz na taką, której wspomnienie wywołuje uczucie lęku i zagrożenia. Te skrajne emocje uwarunkowane są przez kontekst i opis okoliczności wydarzeń. Początkowo mimowolnie przyswajamy przekazywane przez rodziców i opisywane w podręcznikach szkolnych reguły podziału na swojskie/nie-swojskie, a także cały zestaw charakterystyk i ocen innego oraz akceptowane na poziomie wspólnoty wobec niego nastawienie. Z biegiem czasu kolejne pokolenia tworzą własny porządek regulujący relacje wewnątrz- i międzygrupowe, w którym dostrzegają cały zestaw modyfikacji wizji i ocen, jednak mimo to nie mogą one w całej pełni odstępować od tradycyjnych schematów zachowań i wzorów relacji interpersonalnych z tego powodu, że dla ich opisu posługują się tym samym co pokolenia poprzednie językiem i utrwalonym w języku systemem znaczeń (Gawarkiewicz, 2011).

Nie bez znaczenia dla tak zarysowanej przestrzeni społecznej i intelektualnego ładu jest język debaty publicznej, a w szczególności dokonywane w dyskursie polityczno-medialnym porównania i formułowane na ich podstawie oceny wszelkich bytów społecznych. Wyraźnie zauważalną cechą tej debaty jest dość powszechne stosowanie heurystyk opartych na postawach, które są wyrazem specyficznego typu przekonań z komponentami emocjonalnymi i oceniającymi wyrażającymi dobrą lub złą ocenę danego obiektu. Fakt ten musi przynieść efekt w postaci bardziej lub mniej

akceptowanych oraz częściej lub rzadziej stosowanych mechanizmów kategoryzacji przedmiotów, obiektów i zjawisk z wykorzystaniem wskaźników podobieństwa między nimi (Bauman, 1995, s. 11).

W dyskursie o przynależności i wykluczeniu funkcję słów kluczy pełnią m.in. pojęcia innego, obcego i wroga, wykorzystywane jako sztandary i transparenty, często w zero-jedynkowej narracji politycznej postulującej określone rytuały i upamiętnienia. W efekcie słowa te zaczynają opisywać idee zrodzone w umyśle, stanowiąc immanencję nie-swojego, stają się symbolami kolektywnymi (Fleischer, 2003, s. 28). Ich konotacyjne pole semantyczne, choć wypełnione składnikami aksjologizującymi, nie jest jednak jednoznaczne, co potwierdza brak pełnej zgodności wyobrażeń o innym/obcym/wrogu utrwalonych w świadomości poszczególnych członków wspólnoty.

Teoretyczno-metodologiczne zaplecze badania. Metody i narzędzia badawcze

Wyobrażenia o innym, obcym i wrogu oraz pamięć o wzajemnych z nimi relacjach danej grupy należą do umiejętności przyglądania się nie-swoim, w efekcie formułowania szablonowych wniosków na temat ich cech według reguł pozytywnej lub negatywnej waloryzacji. Mają one istotne znaczenie dla ludzkiej wykładni świata, a kluczem do ich zrozumienia jest analiza pojęć, które z założenia są nietrwale i niejednoznaczne, są podatne na zmiany pod wpływem bieżących i istotnych dla wspólnoty okoliczności zdarzeń (Gadamer, 1976, s. 142). Tak powstające semantyczne modyfikacje są nieustającą inspiracją dla wielu językoznawców skupionych na poszukiwaniach kategorii, które stworzyłyby możliwość jak najpełniejszego opisu aktywności poznawczej i komunikacyjnej jednostek i wspólnot w kontekście zmienności i subiektywnych czynników wpływających na ostateczny kształt doświadczeń mentalnych nie tylko w zakresie utrwalonych w języku idei i myśli, ale także opisywanych i wyrażanych za pomocą języka stanów emocjonalnych i odczuć (Gadamer, 1992, s. 109). Istotną rolę w takich poszukiwaniach badawczych odgrywa językoznawstwo kognitywne. Postulaty badawcze tego nurtu lingwistyki dotyczą wszystkich wskazanych wyżej zagadnień, a preferowanymi przez językoznawców kognitywistów kryteriami stosowanymi do wyjaśniania zakresu semantycznego pojęć obok językowego determinizmu są również takie zmienne, jak niestabilność znaczenia językowego, jego uzależnienie od kontekstu i indywidualnych doświadczeń użytkowników języka, co *de facto* sprowadza się do poszukiwania odpowiedzi na pytania o to, w jaki sposób kumulujemy doświadczenia bieżące, co pamiętamy i co z przekonaniem traktujemy jako normy i wzorce, wokół których jednoczy się nasza językowo-kulturowa społeczność.

W swoim badaniu korzystam z teoretyczno-metodologicznych koncepcji ugruntowanych w tradycji badawczej językowego obrazu świata, skoncentrowanych na poszukiwaniu obrazów w języku i tekstach kultury, czyli tego, co określa się jako zbiorowe wyobrażenia o obiektach rzeczywistości. W tym podejściu obok opisu ograniczeń percepcyjnych

użytkownika języka podkreśla się konieczność interpretacji wpływu na ten proces całego zaplecza społecznego, jak i wynikających z historii i kultury wspólnoty czynników, które mają rozstrzygające znaczenie dla utrwalonych w świadomości jej poszczególnych członków schematów kategoryzacji, możliwych do zbadania z wykorzystaniem m.in. takich narzędzi badawczych, jak ankieta i test asocjacyjny (Bartmiński, 2006). Jako przedmiot analizy proponuję językowo-kulturowe wyobrażenia studentów o innym, obcym i wrogu, które rozumiem jako swoiste dla grupy badawczej profile asocjacyjne. Są one wynikiem zintegrowanego umysłowego i sensualnego postrzegania rzeczywistości pozajęzykowej każdego z badanych. Na ich kompozycję swój wpływ wywarła przeżyta przez studentów socjalizacja, opanowana wiedza przewidziana w programach kształcenia od edukacji wczesnoszkolnej po akademicką, przekazy medialne i zakorzenione pod ich wpływem schematy i stereotypy, a także osobista refleksja badanych zarówno nad doświadczeniem swoim, jak i doświadczeniem innych.

Wyznaczenie granic między zakresami znaczeniowymi terminów „inny” – „obcy” naręcza sporo trudności. Ich pola znaczeniowe w ograniczonym stopniu się zazębiają, w dużej mierze są implikowane okolicznościami wywołującymi emocje, które następnie są podstawą oceny pozytywnej lub negatywnej (Karwatowska i in., 2018). Jak wykazują badania, innemu w potocznym rozumieniu tego słowa bywa przypisywana etykieta obcego wyłącznie w sytuacji, gdy jego charakterystyki obciążone są cechami negatywnymi (Szwed, 2003). Swój kanon cech klasyfikujących ludzi jako innych lub obcych proponuje również psychologia międzykulturowa. Rozstrzygające są w tym przypadku poziom dystansu kulturowego, stopień podobieństwa między obiektami, a także przebieg i atmosfera procesów asymilacyjnych i adaptacyjnych (Jarymowicz, 2003; Baran i Boski, 2016). Podobne dylematy badawcze wywołują pytania o wskazanie cech obiektów i zjawisk stykających się na osi deskrypcji relacji powstałych pod wpływem działań uznanych za przyjacielskie lub wrogie. Badawczo inspirującą interpretację ładu społecznego osadzonego w takim kontekście zaproponował Zygmunt Bauman. Według niego kontrast przyjaciele–wrogowie wpisuje się w kontekst relacji podyktowanych wynikiem zaklasyfikowania do grupy swojej lub obcej, z ważnym zastrzeżeniem, że wrogowie nie są obcymi. W swojej definicji wroga Bauman pisze:

Wrogowie są dlatego, że są przyjaciele. [...] Wrogowie są potrzebni o tyle, o ile w przeciwstawieniu do nich przyjaciele mogą się samookreślić, mogą powiedzieć, kim są, a kim nie są (Bauman, 1995, s. 79).

W dalszej części tekstu analizowane będą obrazy pojęć innego, obcego na podstawie bazy materiałowej, zgromadzonej w wyniku przeprowadzonych przeze mnie wstępnych badań w postaci testów asocjacyjnych (wśród 210 studentów kształcących się na kierunkach humanistycznych w Szczecinie, Berlinie i Kiemerowie w Rosji) w ramach szerszego projektu badawczego, którego celem jest dokonanie opisu wyobrażeń o tych obiektach funkcjonujących w polsko-, niemiecko- i rosyjskojęzycznym obrazie świata (Gawarkiewicz, 2020), a także obraz wroga z wykorzystaniem skojarzeń słownych zaczerpniętych z *Polskiego słownika asocjacyjnego* (Gawarkiewicz i in., 2008).

U podstawy idei stworzenia takich materiałów źródłowych legło moje przekonanie na temat tego, że język skrywa w sobie określoną wizję świata z bogatym spektrum znaczeń, które odsłaniają przyjęte przez daną wspólnotę językową warianty konceptualizacji i mechanizmy kategoryzacji przedmiotów i zjawisk, określone systemy wartości i schematy ich waloryzacji, a także poglądy jednostek i całych wspólnot oraz ich postawy wobec świata. Test asocjacyjny mieści się w koncepcji badawczej lingwistyki antropologicznej i etnolingwistyki stawiających sobie za cel rozpoznawanie świata przez pryzmat wieloaspektowo pojmowanej semantyki językowej. Takie podejście do opisu obrazów utrwalonych w języku i dostępnych poprzez język, stwarzając możliwość wiązania ich z wizją i interpretacją fragmentów realnej rzeczywistości pozajęzykowej utrwalonej w świadomości poddanych badaniom asocjacyjnym, otwiera wiele interesujących perspektyw interpretacji uzyskanych wyników, opartych na dwóch głównych zasadach: powszechności reakcji oraz klasyfikacji skojarzeń.

W opisie materiału badawczego wskażę wspólne dla przeciętnych użytkowników języka polskiego sposoby widzenia innego, obcego i wroga, kryteria ich wartościowania i psychospołeczne mechanizmy ich kategoryzacji. W swojej interpretacji profili semantycznych skupię uwagę na cechach percepcyjnych i funkcjonalnych aspektach w nich uwzględnionych (Bartmiński, 2006, s. 25). Konfiguracje tych aspektów są możliwe do zdiagnozowania i opisu w miarę precyzyjnego tak z zastosowaniem kryteriów analizy jakościowej (wymagającej uwzględnienia nie tylko konotacji charakteryzujących się wysokimi wskaźnikami preferowanego wyboru i tworzących jądro semantyczne, lecz także konotacji słabszych włącznie z podawanymi incydentalnie), jak i reguł deskrypcji według wskaźników ilościowych (to jest wskazania liczby respondentów, którzy podali daną konotację oraz zilustrowania danymi statystycznymi jej udziału w wyodrębnionych aspektach – w nawiasach podaję liczbowy i procentowy udział poszczególnych asocjacji w wygenerowanych przez respondentów profilach).

Profilowanie terminów *inny*, *obcy* i *wróg*

Zawartość treściowa terminu *inny* opisana została przez badanych za pomocą 30 asocjacji. Cechy przypisywane innemu dają się sklasyfikować wokół trzech aspektów: 1) odstępstwa od schematycznego, warunkowanego kulturowo i psychologicznie, wizerunku grupy własnej; 2) zauważalne różnice w sferze społecznej i bytowej; 3) zadeklarowane postawy w odniesieniu do innego.

Centralną pozycję w modelowaniu profilu semantycznego omawianego leksemu zajmują konotacje podane pod wpływem pierwszego z wyżej wskazanych kryteriów (38 – 54,3%). Jego przyjęcie przyniosło wynik w postaci 9 charakterystyk, które jednoznacznie opisują innego z perspektywy braku podobieństw do prototypowych obrazów grupy i jednostek je tworzących. Na takie semantyczne pole konotacyjne składają się asocjaty o różnych wskaźnikach wyboru: *odmienny* (14,3%), *odmieniec* (5,7%), *odmienność* (5,7%), *odmiana* (1,4%), *nietypowy* (5,7%), *różny* (10%), *dziwny* (5,7%), *nie swój* (4,3%), *nowy* (1,4%).

Na drugim miejscu w referowanej sieci skojarzeniowej plasują się charakterystyki wartościujące (22,9%) ciężące zdecydowanie w kierunku deskrypcji pozytywnie nacechowanych. Na pozytywny typ doświadczeń z innym wskazują odpowiedzi, które można traktować jako wyraz zainteresowania i okazję do manifestowania zachowań według reguł tolerancji (13 – 18,6%): *ciekawý* (5,7%), *wyjątkowy* (4,37%), *oryginalny* (4,3%), *zaciekawienie* (1,4%), *ale nie gorszy* (1,4%), *trzeba zobaczyć jaki jest, a potem ocenić jego wartość* (1,47%). W kontekst waloryzacji pozytywnej wpisują się ponadto odpowiedzi 5 respondentów, dla których istotnym kryterium definiowania znaczenia pojęcia innego była empatia. Przyjęcie takiej perspektywy opisu poskutkowało przywołaniem konotacji (7,1%), opisujących emocje i uczucia jednostki uznanej za inną: *alienacja*, *odrzucony*, *sam*, *samotność*, *wyobcowany*. Negatywna deskrypcja innego (*nieufność* – 4,3%) zajmuje pozycję peryferyjną i jest wyrazem powściągliwości w kontaktach z nim.

Trzecim wybieranym przez respondentów (11 – 15,7%) sposobem konceptualizacji innego było uwzględnienie domen semantycznych wyznaczających obszar definiowania omawianego pojęcia, w którym splatają się kryteria o wyższym poziomie uogólnienia. Dla przyjmujących taki tok kategoryzacji *inny* należy do gatunku ludzie (*człowiek* – 4,3%), jego prototypami są obcokrajowcy (*Chińczyk* – 1,4%, *obcokrajowiec* – 1,4%), sąsiedzi (*sąsiad* – 1,4%) i ludzie o odmiennych preferencjach seksualnych (*homoseksualista* – 1,4%), ograniczonej kondycji umysłowej (*chory psychicznie* – 1,4%) oraz o innym kolorze skóry (*kolorowy* – 1,4%, *kolor* – 1,4%).

Godna uwagi jest również struktura aspektowa *obcego*. Analizując podane podczas badania konotacje, dostrzegam, że zostały one przywołane pod wpływem reguł opisu wedle kryterium lokalizacji, relacji społecznych i psychologicznych oraz związków emocjonalnych.

Zaskakujący jest wysoki wskaźnik preferencji 35 (50%) charakterystyk definiujących *obcego*, wygenerowanych najpewniej pod wpływem popularnego gatunku literackiego i filmowego, popularyzowanego również w grach komputerowych, jakim jest science fiction. W związku z tym ze zgromadzonego materiału empirycznego w pierwszej kolejności wyłania się wizja *obcego* – kosmity, postaci fikcyjnej, podróżującej w przestworzach kosmosu, która jest przedmiotem zainteresowania specjalnych służb (*kosmita* – 24,3%, *postać fikcyjna* – 2,8%, *kosmos* – 10%, *statek kosmiczny* – 2,8%, *UFO* – 8,6%, *Archiwum X* – 1,4%). Aspekt przestrzenny referowanego ciągu skojarzeniowego dopełniają, zajmujące zdecydowanie niższe pozycje na liście rangowej, konotacje opisujące obcych jako cudzoziemców (*osoba spoza kraju* – 2,8%, *ktoś zza granicy* – 1,4%).

Znacznie mniej wyraźnie w wygenerowanym przez studentów polu semantycznym *obcego* zaakcentowany został aspekt bliskości społecznej i więzi emocjonalnej. W kontekście tym plasują się asocjaty opisujące *obcego* jako człowieka spoza dalszego lub bliższego środowiska, posiadającego odmienny kolor skóry: *człowiek* (7,1%), *nieznany* (7,1%), *nie nasz* (4,3%) *nie-Polak* (2,8%), *nienależący do danej wspólnoty* (1,4%), *nie mój* (1,4%), *nie z rodziny* (1,4%), *czarnoskóry* (1,4%).

Referowany profil semantyczny uzupełnia 13 różnych wskazań (18,6%) podanych w badaniu pod wpływem oceny relacji z obcym na poziomie psychologicznym. W tej

grupie deskrypcji dominują konotacje zdecydowanie ciężące w kierunku oceny negatywnej (15,7%). Ich uzasadnieniem są przywołane pod wpływem bodźca *obcy* negatywne emocje i związane z nimi uczucia nieufności, przypisywanie obcemu wrogich intencji i wywoływanego przez niego poczucia zagrożenia: *podejrzany* (1,4%), *niechciany* (1,4%), *niechęć* (1,4%), *wróg* (5,7%), *wrogi* (2,8%), *niebezpieczny* (2,8%). Na przeciwnym biegunie wartościowania dostrzec można jedynie dwie incydentalnie wskazane charakterystyki (2,8%), które mogą sugerować, że w świadomości ich dwóch autorów *obcy*, bardziej niż lęk, budzi zainteresowanie (*ciekawość*, *inspirujący*).

Równie ciekawie przedstawia się struktura aspektowa terminu *wróg*. Przeprowadzona analiza 131 asocjatyw zamieszczonych w *Polskim słowniku asocjacyjnym* (Gawarkiewicz i in., 2008, s. 89) wykazała, że młodzi respondenci, dokonując konceptualizacji zadanego im w badaniu bodźca, wyeksponowali jego cechy składające się na aspekt psychologiczny, społeczno-ideologiczny, przestrzenny i militarny konotacyjnego pola semantycznego zbudowanego wokół słowa „wróg”.

Podział odpowiedzi studentów na powiązane tematycznie klasy pozwala stwierdzić, że choć nie najistotniejszym, to proporcjonalnie dość istotnym (9,4%) dla nich sposobem rozwiązania problemów definicyjnych pojęcia wroga będzie przywołanie słowa *przyjaciel*, które znajduje się na przeciwnym krańcu kontrastownego opisu relacji międzyludzkich.

O ostatecznym kształcie semantycznego profilu wroga zdecydowały jednak dość powszechne studenckie wybory cech, osadzających go w kontekście afektywnych działań przywołujących poczucie lęku i zagrożenia, których efektem jest odczuwana nienawiść. Przyjęcie takiej perspektywy przyniosło rezultat w postaci skonwencjonalizowanego repertuaru konotacji (42,2%), będących opisem intencji i działań wymierzonych przeciwko jednostce lub grupie: *konflikt*, *kłótnia*, *rywalizacja*, *nieprzyjaciel*, *przeciwnik*, *przeciwieństwo*, *rywal*, *intrygant*, *wojna*, *walka*, *atak*, *zdrajca*, *złoczyńca*, *publiczny*, *ojczyzna*, *ojczyzny*. Ten repertuar charakterystyk przypisywany jest wyłącznie człowiekowi, który może być źródłem zagrożenia tak wewnątrz wspólnoty, jak i spoza jej granic. Identyfikacja wroga działającego z zewnątrz przeprowadzona została z przywołaniem starych – i okazuje się, że ciągle jeszcze w pewnym stopniu aktywnych w umysłach nawet młodych Polaków – stereotypów wroga i wyobrażeń o miejscach, z których może nadejść (3,7%): *Niemiec*, *Niemcy*, *III Rzesza*, *Rosjanin*, *za granicą*, *za miedzą*. Doświadczenia osobiste w relacjach interpersonalnych, a także te nabyte w wyniku kontaktu z określonymi instytucjami oraz światopogląd były z pewnością impulsem do incydentalnych, ale bardzo precyzyjnych wskazań (2,4%) kilku wrogów wewnętrznych: *ja sam*, *Iza*, *Janek*, *sąsiad*, *wykładowcy*, *szpital*, *chrześcijaństwo*, *diabeł*, *szatan*, *piekło*, *wódka*.

Na wartościujące modelowanie figury wroga wywarła wpływ zdecydowanie negatywna waloryzacja skutków działań przez niego podejmowanych, charakterystyka emocji i uczuć, jakie takie działania wywołują, oraz opis form aktywności tych, którzy stają w jego obliczu (31,1%): *zniszczyć*, *zabić*, *śmierć*, *zagłada*, *zniszczenie*, *ogień*, *zło*, *niebezpieczeństwo*, *zagrożenie*, *strach*, *niepokój*, *lęk*, *ból*, *ty*, *kłęska*, *nienawiść*, *nienawidzić*, *złość*, *gniew*, *niechęć*, *zemsta*, *bić*, *bić się*, *broń*, *bunt*, *obrona*, *okop*, *szabla*.

Wnioski

Wyniki analizy zgromadzonego przeze mnie materiału empirycznego wykazują, że studenci poproszeni o zdefiniowanie pojęcia innego za pomocą jednego słowa lub zwrotu najczęściej przywoływali ze swojej pamięci konotacje plasujące się w spektrum aspektu społeczno-psychologicznego, ze szczególnym uwzględnieniem deskrypcji dystansu społecznego i kulturowego, z uwzględnieniem opisu pozytywnie wartościującego.

Wygenerowany w tym samym badaniu obraz *obcego* zawiera liczne charakterystyki, z pomocą których studenci wyraźnie zaakcentowali konieczność uwzględnienia w jego polu semantycznym odniesień do literatury i filmów, których bohaterami są istoty pozaziemskie. Na tle takich odpowiedzi charakterystyka obcego opierająca się na deskrypcjach identyfikujących go z perspektywy jego przynależności narodowej bądź środowiskowej ma znaczenie drugorzędne.

Na utrwalone w świadomości respondentów wyobrażenia o *wrogu* składają się ciążące zdecydowanie ku deskrypcji pejoratywnej konotacje, przy których użyciu respondenci opisywali efekty jego działań tak w kwestii zauważalnych szkód wyrządzonych przeciw dobrom materialnym, jak wywołanych w związku z tym negatywnych emocji i traumy, ale też drogą nazwania działań, które należy podjąć, żeby mu się przeciwstawić.

W moim przekonaniu podjęte w opracowaniu zagadnienie wymaga ciągłych aktualizacji. Jak wskazywałem wyżej, dokonywana przez człowieka percepcja świata i ludzi zgodnie z regułami podziału na swoich/nieswoich jest typowym i koniecznym dla samoidentyfikacji, ale też uzależnionym od kontekstu zabiegiem poznawczym. Ta ludzka skłonność bywa wykorzystywana w działaniach propagandowych. Szczególnie zauważalną cechą języka propagandy politycznej jest powszechność użycia leksemów nacechowanych negatywnie i ciążących w kierunku oceny pejoratywnej charakterystyk wartościujących. Takie zabiegi retoryczne bywają używane w celu zdyskredytowania konkurentów. Moim zdaniem niepokojący jest wzrost frekwencji w debacie publicznej określeń stygmatyzujących, stereotypizujących i dyskryminujących, których celem jest odczłowieczenie jednostek i całych grup etnicznych lub kulturowych. Co ważniejsze, znajdują one swoich odbiorców, czego dowodem może być wskaźnik poparcia Rosjan dla wojny w Ukrainie. Moim zdaniem istotne dla rozważań o przyczynach takiego stanu rzeczy może być odkrywanie sensów przekazywanych w dyskursie rosyjskim. Już wstępne moje analizy (tekst z wyczerpującym opisem planuję skierować do publikacji w najbliższym czasie) upoważniają do stwierdzenia, że od lat mentalnie przygotowywano Rosjan do odnalezienia uzasadnienia dla takich działań. Wypowiedzi polityków przekazywane przez media, a nawet opracowania naukowe zawierają m.in. opisy i oceny deprecjonujące język i kulturę ukraińską, dehumanizujące tak mieszkańców, jak i elity Ukrainy, wskazujące Ukrainę jako poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa Rosji. Podawane w tym kontekście silnie negatywnie nacechowane charakterystyki przenikają do aktywnego repertuaru leksykalnego Rosjan i wpływają na ich oceny i postawy. Zbadanie tych relacji jest nie tylko wyzwaniem lingwistycznym, w moim przekonaniu może też być ważnym udziałem w przeciwdziałaniu mechanizmom dyskryminacji etnicznej lub kulturowej.

BIBLIOGRAFIA

- Baran, M. i Boski, P. (2016). Czy „Inny” zawsze musi być obcy? Wpływ dystansu kulturowego na postawy etnicznych Polaków wobec osób czarnoskórych i ich kategoryzację. *Psychologia Społeczna*, 11(2)37, 136-159.
- Bartmiński, J. (2006). Zmiany w rozumieniu nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. W: J. Bartmiński, *Język. Wartości. Polityka. Zmiany w rozumieniu nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych* (s. 8-35). Wydawnictwo UMCS.
- Bauman, Z. (1995). *Wieloznaczność nowoczesna, nowoczesność wieloznaczna* (J. Bauman, tłum.). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Butler, J. (2011). *Ramy wojny. Kiedy życie godne jest oplakiwania* (A. Czarnacka, tłum.). Instytut Wydawniczy Książka i Prasa.
- Fleischer, M. (2003). *Polska symbolika kolektywna*. Dolnośląska Szkoła Wyższa Edukacji Towarzystwa Wiedzy Powszechnej.
- Gadamer, H.-G. (1976). Hermeneutyka (B. Baran, tłum.). *Życie i Myśl*, 4, 137-150.
- Gadamer, H.-G. (1992). *Dziedzictwo Europy* (A. Przyłębski, tłum.). Fundacja Aletheia, Wydawnictwo Spacja.
- Gawarkiewicz, R. (2011). *Komunikacja międzykulturowa a stereotypy. Polacy – Niemcy – Rosjanie*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Gawarkiewicz, R. (2020). Polsko-, niemiecko- i rosyjskojęzyczny obraz „innego” i „obcego”. Analiza porównawcza pól asocjacyjnych. *Studia Rossica Posnaniensia*, 45(2), 147-162.
- Gawarkiewicz, R., Pietrzyk, I. i Rodziewicz B. (2008). *Polski słownik asocjacyjny z suplementem*. PRINT Group.
- Jarymowicz, M. (2003). O utajonych przejawach atrakcyjności i awersyjności podobieństw JA – INNI. *Przegląd Psychologiczny*, 46(3), 237-252.
- Karwatowska, M., Litwiński, R. i Siwiec, A. (red.). (2018). *Obcy/Inny – propozycje aplikacji pojęciowych*. Wydawnictwo UMCS.
- Nowicka, E. (1990). Swojskość i obcość jako kategorie socjologicznej analizy. W: E. Nowicka (red.), *Swoi i obcy* (s. 5-53). Instytut Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- Szwed, R. (2003). *Tożsamość a obecność kulturowa. Studium empiryczne na temat związków pomiędzy tożsamością społeczno-kulturową a stosunkiem do obcych*. Wydawnictwo KUL.
- Waldenfels, B. (2002). *Topografia obcego. Studia z fenomenologii obcego* (J. Sidorek, tłum.). Oficyna Naukowa.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License
<http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>